

UDK: 614.8:331.45

EKOLOGIK XAVFLI ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA FAVQULODDA VAZIYATLARNING OLDINI OLISH VA XODIMLAR SALOMATLIGINI HIMOYA QILISH TIZIMI

Asadullayev Anvar Narzullayevich
Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar
va agrobiotexnologiya fakulteti Ekologiya
va geografiya kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Maqolada ekologik xavfli ishlab chiqarish korxonalarida favqulodda vaziyatlarning oldini olish va xodimlar salomatligini himoya qilish tizimi tahlil qilingan. Xalqaro Mehnat Tashkilotining global statistik ma'lumotlari, O'zbekiston Respublikasi Davlat mehnat inspeksiyasi va Favqulodda vaziyatlar vazirligi tizimining rasmiy hisobotlari asosida sanoat korxonalaridagi baxtsiz hodisalar dinamikasi, ularning sabablari va institutsional nazorat tizimining holati o'rganilgan. Tadqiqot natijalari ekologik xavfli korxonalarda mehnat muhofazasi, ekologik xavfsizlik va favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlikning yagona kompleks tizim sifatida tashkil etilishi zarurligini ko'rsatadi. Maqola yakunida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *ekologik xavfli korxona, favqulodda vaziyat, mehnat muhofazasi, sanoat avariyesi, xodimlar salomatligi, xavfsizlik madaniyati, fuqaro muhofazasi.*

1. KIRISH

Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha har yili 1 milliarddan ortiq xodim chang, bug' va kimyoviy bug'lanishlar kabi xavfli moddalar ta'siriga uchraydi, ulardan taxminan 1 millioni xavfli kimyoviy moddalar ta'sirida halok bo'ladi [1]. Umuman olganda, mehnat faoliyati bilan bog'liq baxtsiz hodisalar va kasalliklar oqibatida har yili qariyb 3 million kishi vafot etadi, 2019-yilda esa dunyo bo'yicha 395 milliondan ortiq xodim ishda jarohat olgan [2, 3]. 2020-yilgi Bayrut port portlashi kabi yirik sanoat avariylari ekologik xavfli moddalarni noto'g'ri saqlash va nazorat tizimidagi kamchiliklarning halokatli oqibatlarga olib kelishini yaqqol ko'rsatadi [1].

O'zbekiston Respublikasida ekologik xavfli ob'ektlarda favqulodda vaziyatlarning oldini olish maqsadida 1996-yil 4-martdagi PF-1378-son Farmoni bilan Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etilgan [4], 2017-yil 1-iyundagi PF-5066-son Farmoni bilan esa favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish tizimi samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari belgilangan [5]. Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-apreldagi 171-son qarorida fuqaro muhofazasi

qo'shinlarining yirik ko'lamdagi ishlab chiqarish avariylari va halokatlar sharoitida qutqaruv ishlarini olib borishi nazarda tutilgan [6].

Ekologik xavfli korxonalarda (kimyo, metallurgiya, qazib olish sanoati va boshqalar) mehnat muhofazasi, ekologik xavfsizlik va favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yagona kompleks tizim sifatida ko'rib chiqilishi zarur, chunki bu sohalaridagi xavfsizlik qoidalarining buzilishi nafaqat alohida baxtsiz hodisaga, balki keng ko'lamli ekologik-texnogen falokatga olib kelishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi — ekologik xavfli ishlab chiqarish korxonalarida favqulodda vaziyatlarning oldini olish va xodimlar salomatligini himoya qilish tizimining holatini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish hamda uni takomillashtirish bo'yicha amaliy yo'llarni belgilashdan iborat.

2. TADQIQOT MATERIALI VA METODOLOGIYASI

Tadqiqotda Xalqaro Mehnat Tashkilotining mehnat xavfsizligi va kimyoviy xavfsizlik bo'yicha statistik ma'lumotlari [1–3], O'zbekiston Respublikasi Davlat mehnat inspeksiyasi va Favqulodda vaziyatlar vazirligi tizimining rasmiy hisobotlari [7, 8], shuningdek mehnat muhofazasi va favqulodda vaziyatlar sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar [4–6] tahlil qilingan. Metod sifatida tavsiflovchi statistik tahlil, dinamik qiyoslash va normativ-huquqiy tahlil qo'llanilgan.

3. NATIJALAR

3.1. Global ko'rsatkichlar

ILO ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha 1 milliarddan ortiq xodim har yili changlar, bug'lar va kimyoviy moddalar kabi xavfli omillar ta'siriga uchraydi, bu omillar oqibatida yiliga taxminan 1 million kishi halok bo'ladi [1]. Umumiy mehnat faoliyati bilan bog'liq o'limlar soni (baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklari yig'indisida) yiliga qariyb 3 million kishini tashkil etadi, 2019-yilda esa 395 milliondan ortiq xodim ishda jarohat olgan [2, 3].

3.2. O'zbekiston ko'rsatkichlari

Davlat mehnat inspeksiyasining so'nggi hisobot davri ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda ishlab chiqarishda 731 ta baxtsiz hodisa qayd etilgan, natijada 813 nafar xodim jarohat olgan, ulardan 212 nafari halok bo'lgan [7]. Tekshiruvlar natijasida 2372 ta qonunbuzilish holati aniqlangan, mansabdor shaxslarga nisbatan qariyb 1 milliard so'mlik ma'muriy jarima qo'llangan, 196 ta holat bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atilgan [7]. Hodisalarning kelib chiqish sabablari tahlilida 60 foizdan ortiq holat tashkiliy sabablarga, 30 foizi esa texnik sabablarga bog'liq bo'lgan [8].

Tarmoqlar kesimida baxtsiz hodisalarning taqsimoti quyidagi jadvalda keltirilgan [7]:

Tarmoq	Baxtsiz hodisalar soni
Qurilish	198
Yengil sanoat	43
Transport	36
Qishloq xo'jaligi	35
Boshqa tarmoqlar (kimyo, metallurgiya va boshqalar)	419

3.3. Institutsional nazorat tizimi

O'zbekistonda favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularda harakat qilish davlat tizimi uch darajali tuzilishga ega: respublika, mahalliy va ob'ekt darajalari [9]. Yirik ko'lamdagi ishlab chiqarish avariylari va halokatlarning sharoitida fuqaro muhofazasi qo'shinlari maxsus priborlar, texnika va tayyorlangan mutaxassislar talab etiluvchi qutqaruv ishlariga jalb etilishi mumkin [6]. Shu bilan birga, Favqulodda vaziyatlar vazirligi tizimidagi tashkilotlarda shaxsiy tarkib uchun amaliy birinchi yordam va xavfsizlik mashg'ulotlari muntazam tashkil etiladi, masalan kon-qutqaruv bo'linmalarida kuyish holatlarida birinchi yordam ko'rsatish bo'yicha davriy o'quv mashg'ulotlari o'tkaziladi [10].

4. MUHOKAMA

Olingan natijalar ekologik xavfli korxonalarda baxtsiz hodisalarning aksariyat qismi (60 foizdan ortig'i) tashkiliy-inson omiliga bog'liq ekanligini ko'rsatadi, bu esa faqat texnik vositalarni yangilash bilan emas, balki xodimlarni muntazam o'qitish, xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va ichki nazorat tizimini kuchaytirish orqali muammoni hal etish zarurligini bildiradi.

Bayrut port portlashi kabi xalqaro misollar shuni ko'rsatadiki, ekologik xavfli moddalarni noto'g'ri saqlash, nazorat tizimidagi uzilishlar va idoralar o'rtasidagi muvofiqlashtirish yetishmovchiligi nisbatan kichik texnik nosozlikni keng ko'lamli falokatga aylantirishi mumkin [1]. Shu sababli ekologik xavfli korxonalarda mehnat muhofazasi xizmati, ekologiya bo'yicha mas'ul tuzilmalar va Favqulodda vaziyatlar vazirligi tizimi o'rtasida real vaqt rejimida ma'lumot almashinuvini ta'minlovchi yagona monitoring tizimini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, xodimlar salomatligini himoya qilish nafaqat baxtsiz hodisalarning oldini olish, balki kimyoviy va ekologik ta'sirlar natijasida yuzaga keladigan surunkali kasalliklarning erta aniqlanishini ham o'z ichiga olishi lozim — bu esa davriy tibbiy ko'riklar va kasb kasalliklari monitoringini ekologik xavfli korxonalarda majburiy tartibga keltirishni talab etadi.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalariga asosan quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Ekologik xavfli korxonalaridagi baxtsiz hodisalarning aksariyat qismi (60 foizdan ortig'i) tashkiliy sabablar bilan bog'liq, bu inson omilini boshqarish tizimini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.
2. O'zbekistonda favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik uch darajali institutsional tizim orqali tashkil etilgan, biroq mehnat muhofazasi va favqulodda vaziyatlar tizimlari o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi yanada kuchaytirilishi talab etiladi.
3. Xodimlar salomatligini himoya qilish tizimi baxtsiz hodisalarning oldini olish bilan bir qatorda kasb kasalliklarini erta aniqlash mexanizmlarini ham o'z ichiga olishi zarur.

Amaliy tavsiyalar:

- ekologik xavfli korxonalarda majburiy xavfni baholash (risk assessment) tizimini joriy etish va uni davriy yangilab borish;
- Davlat mehnat inspeksiyasi va Favqulodda vaziyatlar vazirligi o'rtasida ma'lumotlar almashinuvini ta'minlovchi yagona raqamli monitoring tizimini yaratish;
- xodimlar uchun favqulodda vaziyatlarda harakat qilish, evakuatsiya va kimyoviy zaharlanishda birinchi yordam bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni yiliga kamida ikki marta majburiy tartibda tashkil etish;
- ekologik xavfli korxonalarda zamonaviy erta ogohlantirish va avtomatik monitoring tizimlarini joriy etish;
- xodimlarning kasb kasalliklari monitoringini ekologik omillar ta'sirini hisobga olgan holda davriy tibbiy ko'riklar orqali kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Labour Organization. Chemical Safety and the Environment // ilo.org/topics-and-sectors/safety-and-health-work/chemical-safety-and-environment, 2025.
2. International Labour Organization. Nearly 3 million people die of work-related accidents and diseases // ilo.org, 2023-yil 26-noyabr.
3. Lloyd's Register Foundation. World Risk Poll 2024: Engineering Safer Workplaces — Global trends in occupational safety and health, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 4-martdagi PF-1378-son "O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-iyundagi PF-5066-son "Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish tizimi samaradorligini tubdan oshirish tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-apreldagi 171-son "Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish

- davlat tizimi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori // lex.uz.
7. O'zbekistonda Davlat mehnat inspeksiyasi bir yil ichida 159 mlrd so'm ish haqi bo'yicha qarzdorlikni undirdi // Gazeta.uz, 2025-yil 23-dekabr.
 8. 2022-yilda sanoat korxonalaridagi baxtsiz hodisalarning 28 tasi o'lim bilan tugadi // Gazeta.uz, 2023-yil 30-mart.
 9. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi. Favqulodda vaziyatlar davlat tizimining strukturasi // uniwork.buxdu.uz o'quv-uslubiy materiali.
 10. Birinchi tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha shaxsiy tarkibning bilim va ko'nikmalari yanada mustahkamlanmoqda // Harbiylashtirilgan kon-qutqaruv qismi rasmiy sayti, 2024-yil 22-yanvar.
 11. Asatullayev, A. N. Its Types, Organization of Emergency Assistance in Bleeding. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 13, 111-116.
 12. Sharofutdinova, R. I., Asadullaev, A. N., & Tolibova, Z. X. (2021). The Factors and Basic Concepts Determining Community Health. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 2(5), 376-379.
 13. Asadullayev, A. (2020). Jamiyatda sog'lom turmush tarzini tashkil qilishda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining o'рни. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 1(1).
 14. Асадуллаев, А. Н. Жамиятда соғлом турмуш тарзини ташкил қилишда жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларининг урни. Педагогика ва психологияда инновациялар журналы, 31-36.
 15. Asadullyev, A. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik asoslari. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 8(8).
 16. Baymuradov, R. S., Asadullayev, A. N., & Baxshullayeva, M. B. Роль гигиены физического воспитания в правильном росте и развитии подрастающего поколения. «Молодой исследователь: вызовы и перспективы» Сборник статей по материалам ССХХVII международной научно-практической конференции № 32 (227) Сентябрь 2021 г. Москва, 158-164.
 17. Асатуллаев, А. Н. (2022). Ўтқир захарланишларда шошилиш тиббий ёрдам. Science and Education, 3(5), 148-153.
 18. Asadulloev, A. N., Ochilova, N. R., & Jabbarova, O. G. (2021). Healthy lifestyle. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(1), 1835-1842.
 19. Asadullayev, A. (2021). Геоэкологик муаммоларнинг инсон саломатлигига таъсири (Қ, оракул йуналиши мисолида). Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 8(8).
 20. Asadullayev, A. (2021). Инсон саломатлигини зарур даражада таъминлайдиган омиллар. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 8(8).

21. Muratova, G. S., Sharofutdinova, R. I., & Asadullaev, A. N. (2020). Health Lifestyle And safety Activity. The American Journal of Applied Sciences (Healthy Lifestyle and Safety Activities). The American Journal of Applied Sciences (ISSN-2689-0992), 2(11), 75-77.
22. Asadullayev, A. N. (2024). Lat yeganda va shikastlanganda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish. Science and Education, 5(2), 45-51.
23. Baymuradov, R. S., & Asadullayev, A. N. (2021). YOSH AVLODNI TO'G'RI O'SICHI VA RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA GIGIYENASINING O'RNI.